

Asker- Sivil İlişkilerinde Değişim ve Dönüşüm, Mağduriyetler ve Sonuçlar

Yrd. Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE
Gaziantep Üniversitesi

Özet

Asker-sivil ilişkileri Türk demokrasi tarihinde siyasetin gündeminde sürekli ilk sırayı almıştır. Asker- sivil ilişkilerinde uzun süre hâkim olan taraf asker olmuş ve darbe, muhtıra ile post-modern darbe olarak adlandırılan müdahaleler meydana gelmiştir.

2002 seçimi sonrasında asker-sivil ilişkilerinde farklı gelişmeler olmuş ve ülke siyasetinde yeni eğilimler ortaya çıkmıştır. Eski dönemin hakimleri yeni dönemde mağdur durumuna düşerken, eski dönemin mağdurları ise yeni dönemin hakimleri olmuştur.

Bu makalede Türk siyasi hayatında asker-sivil arasındaki ilişkiler mağduriyet ekseninde incelenmiş ve asker-sivil ilişkilerinin önemli kilometre taşları anlatılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Asker, sivil, mağduriyet, değişim, dönüşüm.

Giriş

Türk demokrasi tarihinde asker-sivil ilişkileri Türkiye'nin demokratikleşmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Kurtuluş Savaşını yapan ve muzaffer olan kadronun asker ağırlıklı olması, sonrasında yaşanan siyasal süreçte askerlerin varlığının devamına neden olmuştur. Tek partili dönemde yaşanan demokratikleşme çabaları ve çok partili dönemde yaşanan siyasal gelişmeler, asker-sivil ilişkileri açısından sürekli askerin gölgesinde gerçekleşmiştir. Yaşanan süreçte toplumun bir kesimi kendisini iktidarın uzağında hissetmiş ancak eline geçen ilk fırsatta siyasal tercihini demokratik yöntemi kullanarak siyasete müdahale etmiştir. Ancak bu müdahaleler toplumun başka bir kesimi tarafından belirli dönemlerde demokratik olmayan yöntemlerle kesintiye uğratılmıştır. 2002 yılına kadar olan dönemde Türk siyasi hayatında iki silahlı darbe, bir muhtıra ve bir post-modern darbe olarak adlandırılan müdahaleler yaşanmıştır. Bu müdahaleler öncesinde

müdahalelere meşruiyet kazandıracak sebepler bir şekilde toplumun önüne sürülmüş ancak müdahaleler sonrasında yaşananlar, toplum içinden mağdurları ortaya çıkarmıştır. Mağdur olanların siyasi yelpazesi ideolojilerine ve görüşlerine göre farklı olmuş, yine de her görüşten insan bir şekilde kendini mağdur hissetmiştir.

Siyasete müdahale eden askerler kendilerini güvence altına almak ve siyaset üzerindeki hâkimiyetlerini devam ettirmek amacıyla kanunlar çıkarmıştır. Bu kanunların sonucu olarak sivil siyaset döneminde dahi mağduriyetler yaşanmıştır. Bu mağduriyetler yaşayan kişiler üzerinde büyük bir sarsıntıya sebep olmuş ve siyasi ortamda ilk değişim emareleri görüldüğünde kendilerini bu siyasi oluşumun içine katmışlar ve bugünün galipleri olarak Türk siyasi hayatında bir dönüşümü ve değişimi gerçekleştirmişlerdir.

Bu makalede siyasetteki bu değişim ve dönüşüm süreci içinde yaşananlar asker-sivil ilişkileri içinde ele alınmıştır.

Mağduriyet Kavramı ve Siyasi Mağduriyet

Mağduriyet kelimesi “mağdur” kelimesinden türemiştir. Mağdurluk durumu olarak belirtilebilir. Mağdurluk ise Arapça bir kelime olup “haksızlığa uğramış kimse” anlamına gelmektedir (TDK, 2013).

Çevik’e (2010: 57) göre mağdurluk, haksızlığa uğramış olma durumu, mazlum olmak anlamlarına gelmektedir. Mağdurluk, tanımlardan anlaşılacağı gibi bir duygudur. İnsanın duygu dünyasında yaşanan olumsuzlukların bir yansımasıdır. Kişinin küçüklüğünden itibaren toplum içinde var olma mücadelesinde karşılaştığı olumsuz durumların görüntüsüdür. Mağdurluk duygusunun oluşması için bir sarsıntının (travma) yaşanması gereklidir. Bu sarsıntı insan eliyle ya da ihmaliyle olabileceği gibi doğal afetler sonucunda yaşanan sarsıntılar sonucu gelişen mağduriyetler olabilir (Çevik, 2010: 58).

Doğal afetler sonucu yaşanan mağdurlukta bir çaresizlik söz konusudur ve insan bunun sonucuna boyun eğmek zorunda kalır. Ancak insan eliyle meydana gelen mağduriyetlerde öfke, kin, nefret ve intikam duyguları ortaya çıkar (Çevik, 2010: 57). İnsan eliyle meydana gelen mağduriyetin sonucu oluşan kin, nefret ve intikam duyguları bu mağduriyete sebep olan kişi ve/veya kişilere karşı harekete geçme isteğini sürekli canlı tutar. İntikam alma isteği bazı kişilerin yaşam sürecinde doğal dönüşümler sonucu gerçekleşmeyebilir. Bazı kişiler ise bu isteğine kavuşabilir.

İnsan eliyle gerçekleşen mağduriyetleri çeşitli durumlarda incelemek mümkündür. Komşusunun, arkadaşının, amirinin vb. bireysel olarak yaptıkları eylem ve işlemler sonucu ortaya çıkan mağduriyetler yaşanabileceği gibi, bireysellikten uzaklaştıkça idarenin işlem ve eylemleri karşısında da mağduriyetler yaşanabilir. Bireysel eylem ve işlemler sonucu yaşanan mağduriyetler bireyler arasında meydana gelen ilişkilerin sonucu olduğu için sonrasında yaşanacak olan durumlar yine bireyleri ilgilendirir. Ancak idarenin eylem ve işleminden doğan mağduriyetler bireysellikten çıkarak toplumu ilgilendirmeye başlar ve bunun sonucu da siyasi iradeye kadar uzanır. İdarenin, siyasi iradenin halka hizmet götüren bir mekanizması olarak kabulü, idarenin eylem ve işleminin sonuçlarının olumlu ya da olumsuz siyasi iradeye yansımalarının ahlaki gerçeğidir. Sadece idarenin faaliyetleri siyasi iradeyi etkilemez, aynı zamanda siyasi iradenin almış olduğu kararlar ve çıkardığı yasalar bireyler üzerinde mağduriyetin oluşmasına neden olur.

Siyasi iradenin aldığı kararlar sonucu ortaya çıkan “siyasi mağduriyet” nedeniyle hissedilen kızgınlık, öfke ve intikam duyguları bireysel anlamda kişileri harekete geçirebilir. Bu durumu ise iki şekilde görmek mümkündür. Bunlardan birincisi bireyin siyasi iradeye karşı şiddeti seçmesi, ikincisi ise mücadelesini yasal zeminde yapmasıdır. Birincisinde kişi siyasi iradeyi oluşturan kişilere ve kurumlara karşı şiddet içeren saldırı tarzında eylemlerde bulunur ve sonucunda ise yasaları çiğnediği için karşılığında yaptırımlarla karşılaşır. İkincisinde ise kişi yasalar çerçevesinde ve demokratik platformlarda yapacağı çalışmalarla mağduriyetini gidermeye, öfkesini dindirmeye ve intikamını almaya çalışır.

Mağduriyet aslında tek taraflı bir sonuç değildir. Her mağduriyetin bir de karşı tarafı yani galibi vardır. Kim kime göre mağdurdur? Özellikle siyasi mağduriyetlerde “rövanşizim” duygusu mağdurun haklılığını örter. Yani mağdur kendi duygu, düşünce ve inançlarına göre mağdurdur. Galip ise kendi duygu, düşünce ve inançlarına göre galiptir. Ortada bir kısır döngü mevcuttur. Siyasi gücü eline geçirenler daha önce yaşamış mağduriyetlerinin intikamını almak için iktidarlarını kullanırlar. Bu tür davranış belki etik olmasa da haklı olabilir. Çünkü siyasi bir karar sonucu yaşanan mağduriyetler olmuştur ve kişi iç dünyasında sürekli onunla mücadele etmiştir. Gücü ele geçirmesiyle birlikte kendine mağduriyetleri yaşatanlarla ilgili bazı tasarruflarda bulunma isteği doruk noktasına çıkar. Rövanşizim duygusu daha önce belirtildiği gibi etik değildir. Galip durumda bulunanların

sürekli olarak gücü elinde bulundurması imkânsızdır. İktidarı kaybetmeleri ile birlikte aynı duygularla kendilerine karşı bir saldırı olacaktır.

Türkiye’de Askerin Konumu ve Önemi

Bütün toplumlar için geçerli olan husus ve silahlı kuvvetlere biçilen rol ülke savunmasının gerçekleştirilmesidir. Ülke çıkarlarının uluslararası arenada veya ülke içinde tehdit altına girmesiyle birlikte siyasal iradenin kararı sonucu silahlı kuvvetler kendine verilen görevleri yerine getirmek için sürekli eğitilmiş ve hazır olmak zorundadır. Keza barış zamanından itibaren her türlü tehdiye karşı koyabilecek şekilde teşkilatlanması gerekmektedir (Gökçe, 2012: 213).

Türk milletinin asker-millet olması Kurtuluş Savaşını yapan kadroların asker olması ve kazanılan zafer sonrasında ülkenin çağdaşlaşmasında askerlerin önemli bir rol oynaması nedeniyle Türkiye’de askerın toplum üzerinde çok önemli bir yeri bulunmaktadır (Gökçe, 2012: 213). Kara Kuvvetleri Komutanlığı’nın kuruluş tarihi olarak Büyük Hun İmparatoru Mete Han’ın tahta çıkış tarihi olan M.Ö. 209 yılı esas alınmakta ve Peygamber ocağı olarak nitelendirilerek büyük saygı duyulmaktadır (KKK, 2013).

Osmanlı İmparatorluğu reform çalışmalarını ordu üzerinde gerçekleştirmiştir. İlk dönemlerde kendi iç bünyesinde yapılan yenilenme hareketleri sonradan Batı ülkelerine öğrenci ve subay gönderme şeklinde olmuştur. Batı ülkelerine gönderilen öğrenciler ile subayların aldıkları eğitimler ve Batı halklarıyla olan ilişkileri askerlerin toplumdan ayrı düşünmelerine neden olmuş, kendi aralarında mevcut rejime muhalif fikirlerin oluşmasını sağlamıştır (Aksakal, 2010: 249).

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde Osmanlı seçkinlerinin ve iktidar sahiplerinin birçoğunun emperyalist devletlerle uzlaşmaya hazır tutumlarına karşılık, muhalif askerlerin emperyalizm karşıtı mücadeleleri onları bağımsızlık sürecine taşımış ve modern Türkiye’nin oluşmasında en etkin kesim olmuşlardır (Yerasimos, 1989: 23, 24).

Kurtuluş Savaşı sonrası kurulan yeni mecliste asker de dâhil olmak üzere toplumun her kesiminden temsilci bulunmaktadır. Kurtuluş Savaşı’nın önderi ve liderlerinin subaylardan oluşması ve cumhuriyetin ilk yıllarında reformların gerçekleşmesini sağlamak üzere subayların hem komutanlık

hem de mülki idare amiri olarak görev almaları, subayların Türk modernleşmesindeki katkısını göstermektedir (Cook, 2008: 233-235).

Subayların ordu üzerindeki hâkimiyeti mutlaklıdır. Orduyu yöneten hâkim güç subaylardır. Subay kadrosu askeri yapının aktif yönetici unsurudur ve toplumun askeri güvenliğinden sorumludur. Devlet yani iktidar da toplumun aktif yönetici gücüdür ve toplumun değerlerinin ve sahip olduğu kaynakların asker, güvenlik de dâhil olmak üzere uygun şekilde dağıtılmasından sorumludur (Huntington, 2004: 5). Dolayısıyla asker-sivil ilişkisinin temelini subay ve iktidar kadroları oluşturur. İktidar mensuplarının asil mesleğinin siyaset olmaması ve farklı mesleklerden oluşması, onların subayın nazarında eksik tarafıdır. Çünkü subay profesyoneldir ve konusunda uzmandır. Savaşmak için eğitilmiştir ve esas görevi şiddetin yönetimidir (Huntington, 2004: 15).

Türkler, savaşçı ve yüksek disiplinli, donanımlı, iyi teşkilatlanmış büyük ve güçlü ordular kurarak tarih boyunca büyük zaferler elde etmişlerdir. Bu husus yaşam biçimlerinin yansımasının yanı sıra o dönemin teknolojik şartlarını da etkin olarak kullanmalarından kaynaklanmaktadır. Dönemin teknolojik ilerlemeleri güncel olarak silahlı kuvvetlerde uygulanmıştır. Batılılar için Roma İmparatorluk ordusu tarihteki en güçlü ve en disiplinli ordudur. Birçok Batılı düşünür Roma ordusu ile Türk ordusunu kıyaslamış ve hayranlıklarını belirtmişlerdir. Venedikli Francesco Sansovino, "Annale Turchesehi" adlı incelemesinde Türklere hayranlık duyduğunu belirterek, Türk ilerlemesinin nasıl durdurulacağına dair görüşlerini belirtirken şöyle devam etmiştir; "Ordularını ve yönetim biçimlerini gözlemlediğimde Türk milletinin heybeti ve gücünün ne kadar çok incelenmesi gerektiğini görüyorum. Günümüz orduları içinde, askeri disiplin ve ordu düzeni açısından Romalılara en yakın millet Türklerdir (.....) Ordu ülkenin iç huzurunu sağlamak için, bozgunluk çıkaran kim varsa onların hakkından gelir, hızla mutlak adaleti ve barışı sağlar"(Aydoğan, 2006: 496).

Türk modernleşmesine katkıda bulunan ve cumhuriyeti kuran askerler siyasetçilerden kendilerine özgü bir mesleki anlayış beklemişler ve siyasetin doğası olan uzlaşma ve diyalog çabalarını hantal ve zaman geçirici ve sonucunun da ülkeyi bataklığa götüren bir etken olarak görmüşlerdir. İktidar sahiplerinin askerin yerleşmiş çıkarlarını tehdit etmesi, onların hayat standartlarına, bütçelerine, özerkliklerine ve itibarlarına yönelik tehditler askeri müdahaleyi tetikleyen etkenlerdendir. Ulusal çıkar ve ideoloji de

askeri müdahaleyi tetikleyen etkenler arasındadır. Askerler rejimin temel unsurlarının ve varlığının tehlikeye düştüğü düşüncesi ile müdahaleye kalkışabilir. Keza mevcut iktidarla aynı ideolojiyi paylaşmayan ve onu bir tehdit olarak gören asker, bu tehdidi bertaraf etmek durumundadır. Çünkü ülke savunması ona görev olarak verilmiştir ve mevcut iktidar ideolojisiyle ülkeyi bölünmeye ve parçalanmaya götürebilir. Bir diğer etken ise etnik sebepler ve kişisel ihtiraslardır. Ülkedeki etnik, dini ve bölgesel gerilimler askeri harekete geçirir. Kişisel ihtiraslar askeri müdahaleye götüren sebepler arasında en önemsizi ancak Afrika ülkelerinde en çok görülen yöntemdir. Yüksek rütbeli bir subayın tamamen kişisel iktidar arzusunun gidermek amacıyla elinde bulunan silahlı gücü kullanmasıdır (Erdoğan, 2005: 742-744).

Ordunun özerk ve ayrıcalıklı konumu genelkurmay başkanlarına ülke siyasi gündemi ile ilgili olarak basına açıklamada bulunma yetkisini zımnen tanıyordu. Bunun dışında Türkiye’de askerlerin kurumsal etkenler açısından sivil iktidarın üzerinde kurduğu baskının temel aracı Milli Güvenlik Kurulu (MGK) olmuştur. Milli Güvenlik Kurulu vasıtasıyla silahlı kuvvetlerin üst düzey yöneticileri, ülkeyi ilgilendiren gündemle ilgili olarak alınacak kararları etkileme imkânına sahipti. Ancak MGK’nın 2001 yılındaki yapısal değişiklikten sonra sivil siyasetçiler üzerindeki etkisi azalmıştır.

Türk demokrasisinin sahip olduğu resmi ideoloji ve onun koruyucusu durumundaki silahlı kuvvetler ideolojinin tahrip edilmesine asla izin vermemektedir. Türk ordusunun milliyetçilik tanımı laiklik, demokrasi, modernleşme, batılılaşma çerçevesine oturtulan “Atatürkçülük” kavramını kapsamaktadır. Atatürk Türk ordusunu milliyetçi düşüncenin tam ortasına koymuştur. Mustafa Kemal Atatürk’ün; “Ordu dediğimde Türk ulusunun fikir yapısından söz ediyorum. Türk ulusu, ... ordusunu ülkelerinin bekçisi olarak görür” şeklindeki açıklaması Türk Silahlı Kuvvetleri ve onun çekirdeğini oluşturan subay kadrosunun, Atatürk’ün reformlarına ve Türk milliyetçiliğine duyduğu bağlılığı göstermek amacıyla bu hedefi sürdürmekteki en büyük arzudur (Cook, 2008: 83).

Toplumdan hem bağımsız hem de üstün durumdaki resmi ideolojinin koruyucuları ülke içinde seçkinler arasında yer almaktadır. Resmi ideolojinin içeriğini oluşturan “Atatürkçülük ve Ulusal Güvenlik” konularında askerlerin sahip olduğu bilgiler, hem devlet hem de siyasi seçkinler arasında askerlere saygı duyulmasına neden olmaktadır. Sivillerin bu iki hassas konu-

da aykırı düşünce açıklaması veya eylemde bulunması halinde, ordu önce kendine yakın siviller vasıtasıyla ikaz etmeyi sonrada eyleme geçmeyi her zaman hakları olarak görmektedir.

Türkiye’de “ordu-millet”, “asker- millet” düşüncesinin topluma hakim olması ve bunun yansıması olarak askerlik hizmetinin vatan hizmeti sayılması, “askere gitmeyene kız verilmez” gibi düşünceler Türk kültüründe askerin yerini açıklamaktadır. Kültürümüzde askeri sembollere ve uygulamalara özel ve üstün bir değer verilmektedir. Başta kırsal kesim olmak üzere daha eğitilmiş kadroların dahi karşılarında özellikle subaylar olmak üzere tüm rütbeli personele “komutan”, “komutanım” şeklinde saygı ifade eden ifadelerde bulunması bunun bir açıklamasıdır (Erdoğan, 2005: 747).

Bu etkenlere sahip olan ordunun bu değerleri kaybetmeyi istemeyeceği açıktır. Askeri müdahaleler siyasette yaşanan süreçlerin bir sonucudur. Sivillerin, askerlerin sahip olduğu etkenlere karşı söz ve davranışları askeri müdahalenin meşruiyetidir. Askeri müdahale sadece silahlı olmayabilir, siyasiler üzerinde korkuya dayalı bir egemenlik söz konusu olabilir. Bu durumda asker yönetiminde değildir ama özellikle yürütme üzerinde gücünü yasalardan alan bir hâkimiyeti bulunmaktadır.

Silahlı kuvvetlerin sahip olduğu biçimsel olmayan güç, sivilleri Türk siyasetinin yazılı olmayan temel kuralı olan “askeri kurumu ve devlet içindeki uzantılarını hiddetlendirmemek gerektiğine” harfiyen uymak zorunda bırakıyordu. 1990’ların sonlarında Demokratik Sol Parti lideri Bülent Ecevit Başbakan olarak kendisinin en büyük niteliğinin genelkurmay ile iyi ilişkiler kurmak olacağını ifade etmiştir (Cook, 2008: 250).

Askeri müdahale sonrası yönetimi ele geçiren askeri kadroların önceden almış oldukları eğitim ve sahip oldukları siyasal ve iktisadi bilgiler ülkeyi yönetmeleri için yeterli değildir. Esas görevi şiddet yönetimi olan ve bu esas çerçevesinde eğitilmiş askerin yönetimi ele geçirinca nasıl davranacağı açıktır. Özellikle kendilerinin sahip olduğu ayrıcalıkları ve gücü etkisiz kılacak davranışlarda bulunan, kendi ideolojine ve buna bağlı olarak ülke menfaatlerine karşı hareket ettiklerine inandıkları grupların, silahlı gücün yanı sıra siyasal gücü de ele geçiren askerin karşısında demokratik değerler açısından hiçbir şansı bulunmamaktadır.

1980 Darbesine Kadar Olan Dönemde Türkiye’de Yaşanan Siyasi Mağduriyetler

Türkiye siyasi tarihi sürekli olarak mağdur ve galipler arasında meydana gelen rövanşizim mücadelelerine sahne olmuştur. Çok partili hayata geçiş denemelerinde kurulan “Serbest Cumhuriyet Fırkası” ile “Terakkiper-ver Cumhuriyet Fırkası” üyelerinin ve taraftarlarının dönemin mevcut rejimine muhalif kişilerden oluşması mağduriyetin bir yansımasıdır. Bu insanların kendilerini siyasi anlamda mevcut siyasi arenada ifade edememeleri ve yeni kurulan bir siyasal partide bu ortamı bulmaları bu düşüncenin bir ifadesidir. Bu iki partinin kapatılması taraftarları ve seçmenleri arasında mağduriyet psikolojisinin oluşmasına neden olmuştur. Bu insanlar siyasi arenada seslerini duyuramamanın mağduriyetini yaşamaya devam etmişlerdir.

Çok partili hayata geçişle birlikte kurulan “Demokrat Parti”nin seçmen kitlesinin daha önce muhalif durumda olan seçmenler tarafından desteklenmesi ve bunun da yüksek oranda olması aslında toplumda yaşanan siyasi mağduriyetin tepkisel sonucunu teşkil etmektedir. 7 Haziran 1945 günü Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubuna verilen dörtlü önerge ile muhalefet belirgin bir hale gelmiştir. Önergede; savaşın bittiği ve halkın demokrasiye hazır hale geldiğini, millet meclisinin hükümeti fiilen denetlemesini ve kişilere anayasada yazılı olan hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine izin verilmesi isteniyordu (Karpuz, 2010: 233).

Önergede belirtilen hususlar tek parti hükümetinin dönemin şartlarına, toplumun bazı kesimleri tarafından haklı görülebilecek bazı kararlarına karşı bir tepkidir. Dönemin siyasi iktidarının gerek Kurtuluş Savaşı sonrasında kalkınma ve çağdaşlaşma düşüncesi gerekse de 1929 ekonomik bunalımı sonrasında yaklaşan İkinci Dünya Savaşı’nda ülkeyi savaş dışı tutma gayretleri ile aldığı kararlar mutlaka toplumda mağdurlar yaratmıştır. Bu mağdurlar, Hasan Saka hükümeti tarafından kanun değişikliği ile yürürlüğe giren gizli oy, açık sayım ilkesine göre yapılan ilk seçimlerde, önergeyi veren kişiler tarafından kurulan Demokrat Partiyi desteklemiş ve onu iktidara getirmiştir (Koçak, 1992: 150).

Bu iktidar değişimi beraberinde gücü kullanan bireyleri ve grupları da değiştirmiştir. Yeni hükümet sahipleri iktidarının ilk yıllarında ülkenin kal-

kınması için hızlı bir kalkınma programı uygulamıştır. Bu ekonomik programın ilk başlardaki başarısı ve sonrasında yapılan ilk seçimlerde iktidar partisinin oylarını %53,35'ten %56,61'e çıkarması ve oy oranı ile orantılı olarak milletvekili sayısını 408'den 503'e yükseltmesi iktidarın gücünü artırmıştır (Tunçay, 1992: 182). 1950 öncesi yaşanan olaylara muhalefetin vermiş olduğu tepkiyi bu sefer, geçmiş dönemin iktidarı- yeni dönemin muhalefeti olan Cumhuriyet Halk Partisi vermiş ve demokrasi istemiştir (Toker, 1966: 95). 1950 öncesinin güç sahipleri ile mağdurları yer değiştirmiştir ve aralarındaki hesaplaşmayı rövanşizim duyguları çerçevesinde yapmaya başlamışlardır. İktidarı elinde bulunduran Demokrat Parti yönetimi ve taraftarları daha önce kendilerine uygulanan yöntemleri muhaliflere uygulayarak tepki çekmeye başlamış ve muhalif grup içinde özellikle silahlı kuvvetler, yargı ve üniversite çevresinde yoğun tepkiler almıştır. "Görülen lüzum üzerine" ibaresi memurlar üzerinde baskı oluşturmuş, memurluk güvencesi kalmamış, bir sabah işine giden memur kapısının önünde bir başka kişiyi atanmış olarak görmüştür (Aydemir, 1969: 333). Yeni dönemin mağdurları arasında silahı elinde bulunduran kişiler Demokrat Parti iktidarına karşı 1960 darbesi ile cevap vermişlerdir. 1960 darbesi güç ve mağduriyet dengesini tersine çevirmiştir. Yeni güç sahipleri çok büyük bir rövanşizim duygusuyla ülkeye hizmet etmiş siyasal kadroların liderleri üzerinde idama varan kararlar almıştır. Siyasal güç sahiplerinin bu kararları başta idam edilen yöneticilerin aileleri olmak üzere, uzun süre hapis cezasına mahkûm olan siyasetçiler, yöneticiler ve aileleri üzerinde mağduriyet duygusu oluşturmuştur. Bu bireysel bir sonuç olarak ortaya çıkarken, toplum açısından ise önceden iktidarın nimetlerinden faydalanan belirli bir kesim belki yaptırımlara maruz kalmasa da gücünü kaybetmiş ve kendi kabuğuna çekilmiştir.

Yeni güç sahipleri ülkeyi belirli bir dönem yönettiler ve sivilleşme anlamında yeni anayasa ile birlikte yönetimi sivil siyasalere bıraktılar. Siyasi sorunları çözdüğünü düşünen 27 Mayıs iktidarı ilk yapılan seçimlerde yarıldığının farkına varacaktı. Demokrat Partiyi destekleyenler ve onun lider kadrosuna yapılanlara karşı sesini çıkaramayanlar yeni dönemde yapılan ilk genel seçimlerde tavırlarını ortaya koymuşlardı. Seçme olanağına kavuşan mağdurlar asker- bürokrat kesime karşı ilk tepkilerini vermişti. 1957 seçimlerinde %47,7 oy alan Demokrat Parti'nin devamı sayılan Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi 1961 seçimlerinde %48,5 oy almıştır. Yeni güç sahipleri olarak görülen kesimin temsil edildiği Cumhuriyet Halk Partisi ise

1957 seçimlerinde aldığı oya karşılık (%40,9) 1961 seçimlerinde oy oranını (%36,7) düşürmüştür (Cem, 1989: 401).

1961 seçimlerinde kısmen, 1965 seçimlerinde tamamen gücü ele geçiren 1960 öncesinin mağdur halk kitlesi, 1961 Anayasasının özgürlükçü ortamı içinde iktidara sahip olsalar dahi önceden sahip oldukları statükoyu koruyamamış ve anayasanın sağladığı demokratik ilkeleri doğrultusunda ortaya çıkan yeni kitle örgütlerine engel olamamıştır. Toplumsal kitle örgütleri sol düşüncede “Yön” hareketi ve “Türkiye İşçi Partisi” etrafında oluşurken, karşılığını ise “Komünizmle Mücadele Dernekleri” oluşturmuştur (Yerasimos, 1989: 515-520).

1971 askeri muhtırası güç dağılımında aslında farklılık yaratmamıştır. Muhtıranın verildiği zaman iktidar sahibi olan Adalet Partisi ve seçmenleri muhtıradan fazla etkilenmemiştir. 1961 Anayasasının özgürlükçü yapısı sebebiyle ortaya çıkan sol örgütlenmeler silahlı kuvvetler içinde de etkili olmuştur. Ordu içindeki bu grup Adalet Partisi iktidarını devirerek “milli devrimci gelişme stratejisi” denilen bir yöntemi uygulamayı hedeflemişler, ancak 1960 darbesini gerçekleştiren en yüksek rütbe olarak albayın bulunduğu Milli Birlik Komitesine karşı generaller mevcut hiyerarşiyi sorgulayarak konumlarını güçlendirmiş ve bir daha böyle bir şekilde hiyerarşik yapının bozulmasına izin vermemişlerdir. Dolayısıyla 12 Mart 1971 muhtırasını veren generallerin ilk eylemleri ordu içinde sol darbe hazırladığı iddia edilen 5 general, 1 amiral ve 35 albayı silahlı kuvvetlerden çıkarmak olmuştur (Özdemir, 1992: 227).

12 Mart yönetimi, çok sayıda akademisyen, avukat, subay, sendikacı, yazar, doktor, işçi ve öğrenci tutuklayarak yargılamış binlerce sol görüşlü kişiler uzun yargılamalar sonucu cezaevinde kalmış ve bazıları idam ve ömür boyu hapis cezası olmak üzere ağır cezalar almışlardır. 12 Mart yönetiminin mağdur yaratma eylemleri siyasete de yansımış ve Milli Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştır (Özdemir, 1992: 232).

Siyasi arenada kapatılan Milli Nizam Partisi seçmen ve taraftarları 11 Ekim 1972 yılında Milli Selamet Partisi adı altında yeni bir parti kurarak 1973 seçimlerinde aldıkları %11,8 oy oranıyla iktidar ortağı olmuşlar ve Cumhuriyet Halk Partisi ile birlikte koalisyon hükümetini kurmuşlardır (Yücel, 2005: 46). Keza kapatılan Türkiye İşçi Partisi seçmen ve taraftarlarının bir kısmı kendilerini siyasal zeminde ifade edebilmek için 1960’lı yıl-

ların ortalarından itibaren “Ortanın Solu” görüşünü benimseyen Cumhuriyet Halk Partisinde yer almışlardır. 12 Mart döneminin mağdur iki siyasi oluşumu yapılan ilk seçimlerde tavırlarını ortaya koymuşlardır.

1980-2002 Döneminde Türkiye’de Yaşanan Mağduriyetler

1980 askeri darbesi ve sonuçları mağduriyet konusunda belki en belirgin olanıdır. Darbe sonrasında cezaevlerinde yaşananlar devrimci Kürt hareketini terör yönünde harekete geçirmiştir. Cezaevlerinde işkenceye maruz kalan binlerce insanın bazıları silahlı eylemlerle yaşadıkları sarsıntıları giderme yolunu seçerken bazıları da demokratik zeminde faaliyet göstererek günümüzün siyasal hayatı içinde karar alma mekanizmalarında yer almaktadır.

1980 darbesi sonrası mağdurlarının güç sahiplerine ilk tepkisi yine darbe sonrası yapılan ilk seçimler olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi’nin denetimi ve gözetimi altında hazırlanan yeni anayasa 7.11.1982 tarihinde %91,27 evet oyuyla kabul edilmiştir. Yeni anayasanın yüksek oranda kabulü yeni güç sahiplerinin gücünü pekiştirmiş görünüyordu. Ancak bunun böyle olmadığı daha sonra yaşanacak siyasal olaylarda görülecekti. Milli Güvenlik Konseyinin desteğini alan ve emekli General Turgut Sunalp tarafından kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi 1983 seçimlerinde iktidara en yakın parti olarak görülüyordu. 12 Eylül rejiminin mağdur ettiği kesimin çoğunluğu anayasaya verdikleri kabul oyunun aksine milliyetçi- muhafazakâr çizgideki Turgut Özal tarafından kurulan Anavatan partisini iktidara taşımıştı. Bu mağdurlarla yeni güç sahipleri arasındaki ilk hesaplaşmaydı (Tanör, 2005: 56,57).

Yeni hükümet ile asker arasındaki ikinci hesaplaşma meclis başkanı seçimlerinde yapıldı ve yine kazanan hükümet oldu. Asker ara dönem başbakanı olan Bülent Ulusu’nun meclis başkanı olmasını istemiş ancak Anavatan Partisi bu isteği Necmettin Karaduman’ı meclis başkanı seçerek reddetmişti (Tanör, 2005: 62).

Asker-sivil arasındaki en önemli kırılma noktalarından birisi emekli olan Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ’un yerine yapılacak atamaydı. Te-amüller gereği genelkurmay başkanı olması beklenen Orgeneral Necdet Öztörün, Özal Hükümeti tarafından istenmemiş ve yerine Orgeneral Necip Torumtay getirilmiş ve kamuoyuna ise bu işlem hükümetin takdiri olarak bildirilmişti (Milliyet, 1987a).

Özal Hükümeti 12 Eylül rejimi ürünü olan siyasi yasakları kaldırmak amacıyla referanduma gitmiş ve 6 Eylül 1987’de yapılan referandumla siyasi yasaklar kalkmıştır (Milliyet, 1987b). Siyasal yasakların kalkması ile 1980 öncesi siyasi faaliyetten men edilenlere siyasetin önü açılmıştır. Darbeyi yapan ekibin liderinin cumhurbaşkanı olduğu dönemde siyasi yasakların kalkması asker-sivil ilişkilerinde önemli bir gelişmeydi.

Muhafazakâr-İslamcı partilerin yükselişi asker ile sivil iradenin bir kez daha hesaplaşmasına neden olmuştur. 27 Mart 1994 tarihinde yapılan yerel seçimlerde Refah Partisi’nin aldığı %19 oy ile Doğru Yol Partisi ve Anavatan Partisi’nin ardından üçüncü parti olması askeri kesimde ve toplumun laik kesiminde büyük şaşkınlığa sebep olmuştur.

Osman Ulugay 29 Mart 1994 tarihinde Milliyet Gazetesinde yazdığı köşe yazısında “Şu ana kadar alınabilen seçim sonuçları Türkiye’nin çok tehlikeli bir döneme girdiğini gösteriyor. Ekonomik krizi henüz asıl boyutuyla yaşamadığı için buna şimdilik büyük tepki göstermeyen; ancak krizi hissettiğinde piyasa düzenine tepkisi ve adil düzene eğilimi artacak olanbir seçmen çoğunluğu var karşımızda” şeklinde görüşünü belirtmektedir (Ulugay, 1994: 7).

Yalçın Doğan ise 29 Mart 1994 tarihinde Milliyet Gazetesinde yazdığı köşe yazısında “Seçimin ikinci galibi insanı ürpertiyor. Refah, son seçimlere göre oyunu nerdeyse ikiye katlıyor. Özellikle Güneydoğu’da DEP’in yerini Refah Partisi alıyor belediyelerde.... Neden özellikle Güneydoğu’da?... Çünkü, ümmet ve kardeşlik Kürtler arasında hayli tutuyor. Buna ek olarak, RP ile PKK arasında sanki zımnî bir anlaşma var gibi!... Daha birkaç ay öncesi ne kadar PKK ile RP arasındaki çatışma, seçimlerde uzlaşmaya dönüşüyor. Bunun dışında, RP büyük kentleri gecekonduculardan kuşatmaya başlıyor. Türkiye dinsel motifin bu kadar güç kazandığı bir başka dönemi anımsamıyor” şeklinde açıklamada bulunuyordu (Doğan, 1994: 13).

Ulugay ve Doğan’ın düşünceleri doğrudu. Refah Partisinin yükselişinde o dönemim siyasal ortamının etkisi olmuş, ekonomide ve güvenlik konularında başarısız hükümetler muhalefet partilerinin söylemlerini sertleştirmesine katkı sağlamıştır. 12 Eylül sonrasında cezaevlerinde işkence gören Kürtler sarsıntılarını gidermek amacıyla terörü seçmiş ve ülkede güvenlik sorunu hat safhaya ulaşmıştır. Güvenliğin sağlanması için alınan askeri önlemler ekonomik anlamda sıkı tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Yani

ülkenin içine düştüğü ekonomik sıkıntı ve güvenlik sorunu mağdurların bir diğer tarafı olan Muhafazakâr-İslamcılarını yasal ortamda iktidara taşımıştır. Refah Partisi liderleri ve yönetiminin sürekli olarak kardeşlik, uzlaşma söylemleri ile “Adil Düzen” düşüncesi toplum içinde büyük sempati ile karşılanmıştır.

Şaylan, 29 Mart seçim sonuçlarını değerlendirirken Refah Partisi’nin başarısını örgütsel etkinlik ve ideolojik bağlılık, adil ve daha eşitlikçi bir toplumsal düzen talebi ve Türkiye’de yaşanan etnik gerilimin avantaja dönüştürülmesi olmak üzere üç değişkene bağlamıştır. Şaylan yazısında bu değişkenleri şöyle açıklamaktadır;

“Refah Partisi’nin başarısını sağlayan değişkenlerden biri ideolojik bağlılık” ve örgütsel etkinlik olarak tanımlanabilir. 1970’li yılların başından beri siyaset içinde olan, deneyimi yüksek örgütsel yapı büyük bir etkinlik göstermektedir. Örneğin kampanya döneminde Refah’ı hedef alan ve büyük yazılı ve elektronik medya tarafından sürdürülen anti- kampanya, örgütsel etkinlik ve camilerden oluşan bir enformel iletişim ağı ile etkisiz kılınmıştır. Refah’ın örgütsel etkinliği diğer bütün partilerden çok daha yüksek olmuştur. Başarıda rol oynayan ikinci değişken, adil ve daha eşitlikçi bir toplumsal düzen talebi olmuştur. Sosyal-demokrat partilerin “küreselleşmesi”, “değişim”, “özelleştirme” vb. moda temalardan oluşan paradigmanın peşine düşmesi ile doğan ideolojik boşluk Refah Partisi tarafından doldurulmuştur. Özellikle büyük kentlerin çevresindeki halkalarda etkili olan adil ve eşitlikçi toplum talebi, buralarda yaşayan insanların en iyi bildiği şey dinsel referans çerçevesine oturtulmuştur. Refah’ın başarısında etkili olan üçüncü değişken, Türkiye’de yaşanan etnik gerilimin bir avantaja dönüştürülmesidir. Partinin Kürtlerden büyük destek görmesi, Güneydoğu’da görülmemiş bir ağırlık kazanması, bir İslami dayanışma mı yoksa “anti-TC” bir platformda buluşma mı sonucu olduğu tartışmaya açıktır” (Şaylan, 1994: 6).

Refah Partisi 1994 yerel seçimlerinin ardından 1995 genel seçimlerinde oylarını artırarak birinci parti olarak çıkmıştır (Belgenet, 2013). Refah Partisi’nin durdurulamayan yükselişi yine toplumun laik kesimi tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Seçimlerden birinci parti olarak çıkan Refah Partisine hükümet kurma görevinin verilmemesi için çeşitli hükümet formülleri ortaya atılmıştır. Refah Partisi’nin olmadığı kısa süreli koalisyon hükümetlerinden sonra 28.06.1996 tarihinde Doğru Yol Partisi ile Refah Partisi arasında kurulan koalisyon hükümetinde Refah Partisi iktidara geliyordu

(TBMM, 2013). Bu iktidar aynı zamanda hükümet ile asker arasında yakın zamanda yaşanacak olumsuz gelişmelerin ilk adımı olacaktı.

Refah Partisi iktidarı ordu içinde huzursuzluğa neden olmuş ve 1996 yılının son Yüksek Askeri Şurasında iyice belirginleşmiştir. Yüksek Askeri Şura toplantısında irticai faaliyetlere katıldığı gerekçesiyle bazı personelin ilişiği kesilmiştir. İslamcı basının bu karara verdiği tepki ordu içinde rahatsızlığa neden olmuştur (Değer, 1996: 27).

Türk demokrasi tarihinde 28 Şubat süreci olarak bilinen ordunun siyasete müdahalesi, 28 Şubat 1997'deki Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ordu üst yönetimi tarafından rejimin laik ve demokratik niteliklerine zarar verdiği gerekçesiyle yapılan yumuşak bir darbedir (Lombardi, 1997: 214-215).

Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonunda MGK Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan bildiriye; "Anayasa ile Atatürk milliyetçiliğine bağlı demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olarak belirlenen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne karşı çağdışı bir kisve altında zemin oluşturmaya yönelik rejim aleyhtarı faaliyetlerin gözden geçirildiği" belirtilmiştir (Milliyet, 1997: 16).

MGK bildirisinde yer almayan ancak hükümetin uygulaması için 20 maddelik liste hazırlanmıştı. Listede eğitim politikalarının Tevhidi Tedrisat Kanununa uygun hale getirilmesi, rejim aleyhtarı faaliyetlere ödün verilmemesi, dini konuların siyasete alet edilmemesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden irticai faaliyetler nedeniyle ihraç edilenlerin belediyelerde istihdam edilememesi, kılık kıyafet kanunundan ödün verilememesi gibi hususlar yer alıyordu (Bila, 1997: 14).

28 Şubat'a gelinmesinde önemli olaylar dizisi olarak, Erbakan'ın Libya gezisi, İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti, başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, D-8 girişimi, Kudüs gecesi ve tankların yürüyüşünü saymak mümkündür (Bölükbaşı, 2012: 175). 28 Şubat'a götüren olaylar o dönemin hakim güçleri tarafından tehdit olarak algılanmıştı ve Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararların sadece toplantıda kalmaması gerekiyordu.

Ordu 28 Şubat kararları adı verilen hususların uygulanmasını takip ediyordu. Ayrıca İslamcıların faaliyetlerini kontrol etmek amacıyla "Batı Ça-

lışma Grubu” adıyla bir birim kurmuştu. Batı alışma Grubu; gazeteci, yargıç, savcı, dışışleri yetkilileri gibi kesimlere, kamuoyunda “brifingler” adı verilen bir seri bilgilendirme toplantıları dzenledi. Bu toplantılarda dış tehlikenin artık kalktığı ve esas tehlikenin şeriatçılar olduğu vurgulandı. 21 Mayıs 1997’de Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş’ın Refah Partisine karşı açtığı kapatma davası güç dengesini bir kez daha değiştirecekti. Hükümet yeleri ve iktidar partisi milletvekillerinden bazılarının istifası ile Necmettin Erbakan Başbakanlık görevini koalisyon ortağı iller’e vermek istedi. Ancak Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel gerilimi azaltmak için hükümet kurma görevini Mesut Yılmaz’a verdi. Refah Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından 16 Ocak 1998 tarihinde kapatıldı. Refah Partisi’nin yerine Fazilet Partisi kuruldu. Fazilet Partisi de 2001 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı (Akşin, 2005: 174-175).

Asker-Sivil İlişkileri Kapsamında Yüksek Askeri şura Kararları ve Sonuçları

Asker-sivil ilişkisi açısından 1960 darbesi, 1971 muhtırası ve 12 Eylül darbesi sonrası çıkarılan kanunlarla asker kendini güvence altına almıştır. Milli Güvenlik Kurulu ile i ve dış siyaseti kontrol ediyor, OYAK Kanunu ile ekonomik politikalara müdahil oluyor, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi ile kendi idari davalarını sivillerin denetimi dışında tutuyordu.

1982 Anayasası ve kanunları radikal olarak adlandırılabilen siyasi partilere yaşama yansı tanımamıştır. Bu partilerin seçmen ve taraftarları kendilerini ifade edebileceği bir siyasi oluşumu daima bulmuşlar ancak hakim güç tarafından sürekli engellenmişlerdir. Siyasi alanda yaşanan bu mağduriyetler sadece siyasetçileri etkilememiştir. Aynı zamanda onların tabanlarını da etkilemiştir. Bu kesimlerin taraftar ve seçmenleri devletin imknlarından en az lde yararlanmış, hatta devlet memuru olanlar zaman içinde görevlerini bırakmak zorunda kalmış veya görevlerinden bir şekilde atılmışlardır.

Yüksek Askeri şura (YAş) 1971 muhtırası sonrasında Anayasada yapılan değişlikle Türk siyasi hayatına girmiştir. Yüksek Askeri şura personeli arasında sivil toplum örgütlerine yakın duranların, özellikle İslamcı kesime yakın olanların ordu dışına çıkarılması ile asker-sivil ilişkilerinin önemli bir parçası olmuştur.1612 sayılı Yüksek Askeri şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunda Yüksek Askeri şuranın görevleri;

“Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan askeri stratejik ana fikrin (Konseptin) tespiti ve gerektiğinde yeniden gözden geçirilmesi hususlarında görüş bildirmek,

Silahlı Kuvvetlerin ana program ve hedefleri ile ilgili konularda görüş bildirmek,

Silahlı Kuvvetlerle ilgili olup önemli görülen kanun, tüzük ve yönetmelik taslaklarını inceleyip görüş bildirmek,

Başbakan, Genelkurmay Başkanı veya Milli Savunma Bakanının lüzum gördükleri hallerde Silahlı Kuvvetlerle ilgili diğer konular hakkında görüş bildirmek,

Diğer kanunlarla verilen görevleri yapmak” olarak belirtilmiştir (YAŞ, 1972).

Yüksek Askeri Şura kendisine verilen muğlâk görevlerin kapsamını geniş tutarak aldığı kararları ile toplumda yeni mağdurlar yaratmaya devam etmiştir. YAŞ kararları ile bazı personel irticai faaliyetler sebebiyle ordudan ihraç edilmiştir. Ordu ihraç etmekle kalmıyor aynı zamanda ihraç edilenlerin sivil hayatta herhangi bir şekilde tekrar özel sektörde ya da kamu sektöründe işe alınmasının önüne zımnem geçiyordu. Kamu sektöründe ya da özel sektöre herhangi bir şekilde bu personelin işe alınmaması ile ilgili yazı yazılmasa da işverenler asker korkusuyla bu kişilere soğuk bakıyordu. O dönemin mağdurlarından Pala yaşadığı durumu şöyle anlatmaktadır;

“ve o dönemde bizim önce telefonlarımız çalmaz oldu. Sonra aradığım insanlar yok çıkmaya başladı.(.....) Bir gün tanıdıklarımın biri”İskender Bey, telefon rehberinden benim numaramı siler misin?” demez mi?(...) Müteakip yaş toplantılarında, ordudan ihraç edilenlerin resmi devlet kuruluşlarında çalışmaları tartışılıyor, şuranın asker kanadı da bu uygulamayı irticai cesaretlendiren bir tavır olarak değerlendirebiliyordu. Nitekim bu tartışmalardan sonra devlet kuruluşları kapılarını benim gibilere iyiden iyiye kapatmaya başladı. Bu konuda kendilerine gönderilmiş herhangi bir yazılı emir, yasa, yönetmelik yahut yönerge maddesi olmadığı halde yetkili kişiler bizlerin adını anmaktan vazgeçtiler” (Pala, 2012: 208-216).

Dr. Mehmet Doğan ise; “Bize bu zulmü reva görenler savunmamızı almadılar, tüm hukuk yolları kapalıydı. Kamuda çalışmamız yasaktı. Manevi olarak çok yıprandık. Çocuklarım bu travmayı kaldırarak yaşta değildi. Oğ-

lum okuldan ağlayarak eve geldi. Yasal hiçbir engel olmamasına rağmen devlet hastanelerinde işe giremedik” (Doğan, 2012: 13).

28 Şubat kararları sonucu silahlı kuvvetlerden disiplinsizlik sebebiyle atılanlar sivil hayata uyum sağlayamamış ve büyük travmalar yaşamışlardır. Birçoğunun ortaokul sonrası askeri liseler vasıtasıyla girdikleri ve uzun yıllar boyunca hizmet ettikleri mesleklerinden ayrılmaları onları kurumsal anlamda kaybettiklerinin yanında bireysel ve ailevi olarak da etkilemiştir.

Yaşanan bu olaylar bireysel anlamda sadece ilgili personeli ilgilendirmemekte, bütün ailesini, akrabasını, arkadaş çevresini etkilemektedir. Silahlı kuvvetler gibi bir kurumdan atılmak, ihraç edilmek toplum nazarında hoş görülmeleyen bir davranış olarak toplumdan dışlanmasına sebep olduğu için ailenin yaşadığı travmalar buna neden olan kişi veya kurumlar üzerinde bir daha hiçbir zaman düzelmeyecek öfke, sinir ve intikam duyguları yaratmıştır.

Kurumsal olarak 28 Şubat sürecinde mağdur edilen tüm askerlerin anayasal hakları olan din ve vicdan özgürlükleri ihlal edilmiştir. Vatandaş olarak anayasal hakları olan seçme ve seçilme hakkı dolayısıyla seçtikleri siyasal irade ortadan kaldırılmış ve demokratik hakları ihlal edilmiştir. Bu personel meslek hayatları boyunca hiçbir ceza almamış olmalarına rağmen, atılmaları veya erken yaşta emekli olmaları ya da istifa etmeleri sebebiyle mali haklardan da yoksun kalmışlardır.

2002 Seçimleri Sonrası Asker-Sivil İlişkileri

2002 seçimleri sonrası asker-sivil ilişkilerinde esas eksen İslamcılar ile laik devlet ideolojisi arasında olmuştur. Geçmişte olduğu gibi tabanda fazla etkili olamayan sol ideolojiye sahip mağdurların mutedilleri kendilerini daha yakın hissettikleri Cumhuriyet Halk Partisi çatısı altında bulurken, radikalleri Türkiye İşçi Partisi çatısında yer edinmiştir. Bunlar arasında silahlı mücadeleyi seçenler de terör örgütleri çatısında yer almışlardır. Toplumun diğer mağdur kesimi olan Kürtler ise silahlı mücadeleyi seçmiş ve haklarını terör yöntemiyle aramışlardır. Mağdurların arasında en iyi örgütlenen İslamcılar kendilerine karşı uygulanan tüm yasaklara rağmen birlikteliklerini bozmamış ve en sonunda demokrasiyi ve hukuki yolları kullanarak iktidara gelmiştir.

Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra kurulan Fazilet Partisi içinde gelenekçiler ve yenilikçiler olarak adlandırılan iki grup arasındaki mücade-

le, Fazilet Partisi'nin kız üniversite öğrencilerinin başörtüsü yasağının kaldırılması çabaları sonrasında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla ayrılmaya dönmüştür. Gelenekçiler Saadet Partisini kurarken, yenilikçiler ise İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapan Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde Adalet ve Kalkınma Partisini kurmuşlardır.

19 Şubat 2001'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Başbakan Bülent Ecevit'e anayasa kitabını atması sonucu toplantının sona ermesi ile çıkan siyasi kriz, 2 gün sonra 21 Şubat 2001 tarihinde yapılacak olan cumhuriyet tarihinin 8.5 milyar dolarlık en büyük borç ödemesi öncesinde hükümeti zor duruma sokmuştu (Hürriyet, 2001a).

Bu siyasi krizin neticesinde 21 Şubat 2001'de faiz bir gecede %7500'e yükseldi. Dolar %40 artarken, enflasyon %70'e yükseldi. Başbakan Ecevit; "Ekonomide zaten sorunlar vardı. Ekonomik kriz Milli Güvenlik Kurulu toplantısında yaşananlar ardından patladı. Türkiye'de siyaset nedeniyle ekonomi çok çabuk ve yaygın etkileniyor" şeklinde adeta şikâyet ediyordu (Hürriyet, 2001b).

Adalet ve Kalkınma Partisi 28 Şubat sürecinin devamında koalisyon hükümetlerinin ekonomiyi yönetememeleri sonucu ortaya çıkan bir bunalıma halkın vermiş olduğu bir tepki ile birlikte mevcut siyasal partilere duyulan güvensizliğin yanı sıra geçmiş dönemde yaşanan mağduriyetlerin yansımaları olarak iktidara gelmiştir. Kurulmasından sonra kısa sürede iktidara gelmesi Adalet ve Kalkınma Partisinin "Milli Görüş" çizgisinden farklarını vurgulayan, yeni ve daha kapsayıcı bir görünümü yansıtmasının sonucudur (Özbudun ve Hale, 2010: 56).

Milli Görüş tabanından gelen ancak yenilikçiler olarak adlandırılan bir kesim tarafından oluşturulan bir siyasal partinin iktidara gelmesi ordu içinde tedirginlik yaratmıştı. Mustafa Balbay'ın 23 Mayıs 2003 tarihinde "Genç subaylar tedirgin" haberi ile ilgili olarak dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök "Ergenekon" adı verilen davada İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesine; "2002 yılında, şu anki parti iktidara geldi. Ben de dahil olmak üzere Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarında bir tedirginlik oluştu. Bu kişilerin eski söylemlerine bakıldığı zaman, 'acaba bir geriye dönüş olur mu' veya 'ülkenin bölünmez bütünlüğü ile bağımsızlığına bir zarar gelebilecek bir ortam gelir mi' diye endişe ettik" şeklinde ifade ver-

miştir (Tuncer, 2012). Ancak Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök görev süresi içinde hükümet ile herhangi bir çatışmaya girmek istemedi. Daha önce yapılan darbeleri eleştirdi ve Atatürk gibi onun taraftarlarının da ileriye düşünmesi gerektiğini vurguladı (Özbudun ve Hale, 2010: 141).

Adalet ve Kalkınma Partisi ile asker arasındaki ilişkiler gücün tedrici olarak ele geçirilmesiyle doğrudan ilgilidir. Ak Parti iktidara geldiğinde devlet kademelerinde eski yapılanma mevcuttu. Ak Parti bu dönemi kontrollü bir şekilde ancak taviz vermeden geçirme düşüncesindeydi. Genelkurmay başkanının iktidarla iyi geçinme politikasına karşılık kuvvet komutanlarında ve ordunun üst kademelerinde hükümetin izlediği politikalara, açıkça karşı çıkma görülüyordu. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Tuncer Kılınç, hükümetin Kürt sorununa yaklaşımını sert dille eleştirirken, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Mehmet Şener Eruygur, Özkök'ün ikazlarına rağmen kendi başlarına basın açıklamalarında bulunmuştur (Özbudun ve Hale, 2010: 141-142).

Adalet ve Kalkınma Partisi ve asker arasında anlaşmazlıkları iç ve dış politikalar üzerinde düşündüğümüzde dış politika ile ilgili olarak önümüze "Kıbrıs sorunu" ve "Irak'ın işgali" gelmektedir. İç politikada ise Ak Parti'nin laik devleti zayıflatmaya, hatta yıkmaya çalıştığı düşüncesi ile Avrupa Birliği tarafından istenilen demokratik reformların askerlerin anayasal konularında meydana getireceği değişikliklerdir (Özbudun ve Hale, 2010: 142).

Laiklikle ilgili temel konuların başında başörtüsü, türban geliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Bülent Arınç'ın başörtülü eşiyle birlikte Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i yurt dışına uğurlamak üzere havaalanına gelmesine tepki olarak askerler meclis başkanına yaptıkları nezaket ziyaretini 3 dakika ile sınırlamıştır (Gazetevatan, 2002). Türban ve başörtüsü sorunu devletin zirvesinde sorun olmaya devam etmiş ve 23 Nisan 2003'te Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı nedeniyle meclis başkanı tarafından verilen resepsiyona, yüksek rütbeli komutanlar ve Cumhurbaşkanı katılmamıştır. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer bu tarihten itibaren köşkte vereceği resepsiyonlara Ak Parti milletvekillerinden eşleri başörtülü olanları eşsiz çağırmıştır. Ak Parti lider kadrosu bu uygulamaya uzlaşma içinde yaklaşarak gitmeleri gereken toplantılara eşsiz gitmişler ama o anda açık bir tepki vermemişlerdir.

30 Nisan 2003 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu 28 Şubat sürecinden sonra yapılan en uzun toplantısını yapmış ve toplantıda Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün büyükelçiliklere gönderdiği "Milli Görüş Teşkilatları ile Fethullah Gülen okullarını da muhatap alın" genelgesi ile atamalar ve türban konusunda hükümet, Cumhurbaşkanı ve askeri kanat tarafından sert dille uyarılmıştır. Hükümet ise "Devletin temel ilkesi olan laiklik konusunda duyarlı olacağı konusunda taahhütte" bulunmuş, bunun üzerine MGK bildirisinin birinci maddesinde, "laiklik ilkesinin titizlikle korunacağı" vurgusu yapılmıştır (Sabah, 2003: 17).

Eğitim hususunda hükümetin düşünceleri ve asker arasında büyük bir mücadele bulunmaktaydı. Hükümet yükseköğretim sistemini yeniden düzenleme kapsamında imam hatip okullarının durumunu iyileştirme çalışmaları askerin içindeki katı laik kesim tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Aytaç Yalman eğitimle ilgili yeni kanun tasarısına karşı koyma stratejisini görüşmek üzere üniversite rektörleriyle toplantılar yaptı. Hükümet meclisteki sandalye çoğunluğuna dayanarak laik kesimin baskılarına rağmen kanun tasarısını meclisten geçirdi. Ancak kanunun Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından meclise geri gönderilmesinden sonra yumuşak geçiş döneminin bir stratejisi olarak öneriyi rafa kaldırdı (Özbudun ve Hale, 2010: 146).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005 yılında Diyarbakır'da yaptığı konuşmada Türkiye'nin Kürt sorunu olduğunu belirtmesiyle asker ile hükümet arasındaki ilişkiler bir kez daha gerildi ve bunun üzerine Özkök, Türkiye'nin karşısındaki en büyük sorunun terörizm ve ayrılıkçı hareketler olduğunu açıkladı. Hükümet 2006 yılında terörizm propagandası yapmakla suçlu bulunan gazetecilere tekrar hapis cezası getiren yasal düzenlemeyi yaparak Özkök'le aynı görüşte olduğu izlenimi verdi (Özbudun ve Hale, 2010: 148).

Şemdinli'de 2005 yılında meydana gelen patlama sonrası yaşananlar hükümet ile askeri karşı karşıya getirmiş, hükümet Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın beyanlarına adeta ses çıkarmayarak davanın savcısı Ferhat Sarıkaya'yı meslekten ihracına göz yummuştur (Radikal, 2006).

Hükümet bütün bu olaylara sessiz kalırken aslında ileride yapacaklarının hukuki alt yapısını hazırlıyordu. Temmuz 2003'de meclis Milli Güvenlik Kurulu ve MGK Genel Sekreterliği'nin yetkilerini ve işlevlerini düzenleyen

“Yedinci Uyum Paketini” yürürlüğe koydu. Sonrasında yükseköğretim kuruluunda bulunan asker üyeyi çıkararak ve askeri harcamaların Sayıştay tarafından incelenmesini gerektiren yasal düzenlemeleri yaptı (5170 sayılı Kanun, 2004: md.8, 10).

Asker hükümetin bu girişimini kabullenmek zorunda kaldı. Ancak Avrupa Birliği tarafından önerilen reformlarından olan genelkurmay başkanlığının doğrudan milli savunma bakanına bağlanması hususunda ise hükümet istediğini elde edemedi. Özbudun’un kontrollü anlaşmazlık dediği bu dönem asker ile hükümet arasında dengeler sıkı şekilde kontrollü ve birbirinin üzerine gitmemek için kurulmuştu.

Orgeneralin 2006 yılında emekli olması ve yerine Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın gelmesi asker arasında olumlu karşılanmıştı. Büyükanıt devir teslim töreninde Cumhuriyetin temel ilkelerinin korumanın silahlı kuvvetlerin esas görevi olduğunu belirterek hükümete ve kendi personeline mesaj veriyordu. Dış ilişkilerden çok iç gelişmeler özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimi asker ile hükümet arasındaki mücadelenin sonucunu belirleyecekti. 2007 yılında yeni Cumhurbaşkanının seçimi öncesinde asker Çankaya Köşküne başörtülü eşe sahip birinin çıkmasını engellemek amacıyla mitingler düzenlenmiş ve bu mitinglere asker destek vermiştir. Büyükanıt 12 Nisan 2007’de bir basın toplantısında “Cumhuriyetin temel değerlerine sözde değil özde sahip bir kişinin cumhurbaşkanı seçilecek olmasını ümit ediyoruz” diyerek görüşlerini açıklıyordu (Radikal, 2007). Başbakan bu açıklamaya ihtiyatla yaklaşarak “Bazı gazeteciler tahrik etmek istediler ama makul cevaplar verdi, bir devlet adamı gibi olumluydu” şeklinde karşılık verdi (Habertürk, 2007).

Asker Recep Tayyip Erdoğan ya da Abdullah Gül’ün cumhurbaşkanı olmasını istemediklerini açıkça belli ediyordu. Cumhurbaşkanlığı seçiminin meclisteki ilk tur oylamasından hemen sonra genelkurmay başkanlığının internet sitesinde yayınlanan ve sonrasında kendisi tarafından kaleme alındığını kabul eden bildiriye Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın; “Son günlerde, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde öne çıkan sorun, laikliğin tartışılması konusuna odaklanmış durumdadır. Bu durum, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından endişe ile izlenmektedir. Unutulmamalıdır ki, Türk Silahlı Kuvvetleri bu tartışmalarda taraftır ve laikliğin kesin savunucusudur. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri yapılmakta olan tartışmaların ve olumsuz yöndeki yorumların kesin olarak karşısındadır, gerektiğinde tavrını ve davranışla-

rını açık ve net bir şekilde ortaya koyacaktır. Bundan kimsenin şüphesinin olmaması gerekir” şeklindeki açıklaması Türk siyasi tarihine “E-Muhtıra” olarak geçecektir (E-Muhtıra, 2007).

Askerin bildirisine hükümet kanadından Adalet Bakanı Cemil Çiçek tarafından sert tepki verilerek, “Hukukun üstünlüğüne dayalı, demokratik bir devlette, genelkurmay başkanlığının hükümet aleyhine konuşması anlaşılır gibi değildir” açıklaması gelmiştir. Genelkurmay açıklamasına muhalefet partileri de tepki vererek demokrasinin üstünlüğü vurgulanmıştır. Avrupa Birliği Komisyonunun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice yaptıkları açıklamalarla e-muhtırayı kınamışlardır (Özbudun ve Hale, 2010: 155).

Genelkurmay Başkanlığının bu açıklamasına halkın tepkisi gecikmemiş ve 2007 genel seçimlerinden oylarını artırarak çıkmıştır. Halkın daha önceki dönemlerde olduğu gibi tamamen mağdur gördüklerinin yanında durarak bu tepkiyi göstermesi asker-sivil ilişkilerinde siyasal tarihe bir not daha olarak kaydedilmiştir.

Hükümet genel seçimlerde aldığı zafer ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi adayının seçilmesi ile aslında galibiyetini perçinliyordu. Ancak Ak Parti hakkında 2008 yılında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı tarafından açılan kapatma davası askerinin atacağı son mermi olarak nitelendirilebilir. Kapatma davası sonrasında Ak Parti'nin kapatılmaktan kurtulması ve para cezası alması askerinin bir kez daha kaybetmesi olarak görülebilir. Bu davadan sonra Taraf gazetesinde “Eylem Planı” yayınlandığında asker-sivil ilişkilerinde bir kriz daha çıkmıştı. Asker böyle bir eylem planı olmadığını açıklamak yerine komuta kademesi tarafından onaylanmış böyle bir belge olmadığını belirtmiştir.

2008 yılında “Ergenekon” adı verilen soruşturmanın başlaması ve soruşturmalarda emekli askerlerin tutuklanmasının ardından Birinci Ordu Komutanlığında yapılan seminerde “Balyoz Planı” görüşmelerinin basına yansması ile birlikte, emekli ve muvazzaf general ve subaylar tutuklanmıştır. Orgeneral Yaşar Büyükanıt'ın emekliye ayrılması ile göreve gelen yeni Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un internet andıcı davasından terör örgütü yöneticiliğinden tutuklanması, ıslak imza olayı sonrasında askerdeki sessizlik askerinin geri çekildiğini gösteriyordu.

Halen devam eden ve birçok general, subay, akademisyen, gazetecinin tutuklu bulunduğu davalar da kendi içinde mağduriyetler yaratmaktadır. Bu insanların kendileri, aileleri hak etmedikleri bir uygulamaya maruz kaldıklarını düşünerek mevcut siyasi irade hakkında mutlaka kin, nefret ve öfke duyguları beslemektedirler.

Sonuç

Ordu, 1961 yılında çıkarılan 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini yaptığı darbelerin hukuki gerekçesi olarak göstermektedir. Bu madde ile ülkeyi korumak ve kollamak görevi silahlı kuvvetlere verilmektedir. Ancak korumak ve kollamak kavramı ile ülke yönetimi birbirine karıştırılmaktadır. Korumak ve kollamak iç ve dış düşmanlara karşı sivil iradenin izniyle yapılması gerekirken, ordu daha ileri giderek yönetmek kavramına sarılmaktadır. Yönetmek tamamen demokratik ortamda halk tarafından seçilen sivil iktidarın görevidir. Dolayısıyla askerin sivil iktidarın emrinde onun alacağı siyasi kararları uygulaması gerekir. Askerin sahip olduğu silahlı güç, aldığı eğitim tamamen ülkeyi dış ve iç tehditlere karşı korumak ve kollamak amacına yöneliktir. Eğer asker bu görevi "yönetme" kavramıyla birleştirirse bu kez şiddet uygulamaları ortaya çıkabilir. Çünkü askerin aldığı eğitimin başında şiddet yönetimi bulunmaktadır. Şiddet yönetimi ise kendi halkına karşı kötü yönetim, insan haklarının ihlali, temel hakların kısıtlanması anlamına gelir.

Mağduriyetler sadece askerin uygulamaları ile oluşmaz. Askerin bozulan düzeni sağlama amacıyla yönetime el koyması mağduriyetler yarattığı gibi sivil siyasi gücün yarattığı mağduriyetler de olmaktadır. Güçlü bir sivil iktidar eğer kötü emellere sahip insanların eline geçmişse bu hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda mağduriyetler yaşatabilir. Bunun bir örneğini İkinci Dünya Savaşı'na sebep olan Almanya ve İtalya'da görmekteyiz. Bu iki ülkede seçimlerle işbaşına gelen iktidarlar her iki ülkeyi savaşa sürüklemiş, hem kendi toplumuna hem de diğer toplumlara mağduriyetler yaşatmıştır. Savaştan sonra bu ülkelerin siyasi karar mekanizmaları siyasal partileri demokratik ölçütlere bağlı anayasal ve yasal statüye kavuşturmuştur. Yine iktidar sahip olduğu yasama ve yürütme gücünü, yargı gücü ile birleştirip kendine muhalif gruplara karşı mağduriyetler yaşatabilir.

Türkiye’de Kurtuluş Savaşı’ndan itibaren asker-sivil ilişkileri mücadelelerle geçmiştir. Bu mücadele 1950-1960 yılları arasında sivillerin eline geçmişse de sivil iktidar, hükümetlerinin ilk yıllarında olumlu iç ve dış politikalara imza atarken, sonrasında kazandığı iki seçimle birlikte sahip olduğu gücün neden olduğu yıpranmalara maruz kalmıştır. Bu yıllarda kaybettiği sanılan asker-bürokrat kesim ise daha güçlü olarak silahla iktidara gelmiş ve 2002 seçimine kadar olan dönemde hâkimiyetini sürdürmüştür.

2002 seçiminden sonra iktidarın izlediği uyumlu, uzlaşmacı ama kararlı tutumu iktidarı 2007 yılından itibaren gerçek anlamda ele geçirmesine neden olmuştur. İktidarın ele geçirilmesiyle birlikte, kendi tabanına yaşatılan mağduriyetlerin bir hesaplaşması yapılmıştır. Bu hesaplaşmada askerler ve laik kesim, uzun dönemli olan hâkimiyetlerinin sona ermesi ile yeni mağdurlar olmuşlardır.

Asker-sivil ilişkilerinde yaşanan bu değişim ve dönüşüm Türkiye’nin demokratikleşmesinde önemli olaylar dizisine sahiptir. Ancak bu değişim ve dönüşüm rövanşizim ekseninde olmayıp, demokratik ölçütler içinde, insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğü esas alınarak yapıldığında siyasi mağduriyetler yaşanmayacaktır. Aksi takdirde sürekli olarak karşılıklı siyasi mağduriyetler yaşanacak ve toplumda ayrışmalar meydana gelebilecektir.

Kaynakça

- 5170 sayılı Kanun, (2004), Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5170.html>, (04.02.2013).
- Aksakal, H. (2010), "Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme, Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerinden Türkiye'yi Okumak", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, Cilt 2, Sayı 1, s. 245-264.
- Akşin, S. (2005), "Siyasal Tarih 1995-2003", Sina Akşin (Ed), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1980-2003*.
- Aydemir, Ş. S. (1969), *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aydoğan, M. (2006), *Antik Çağdan Küreselleşmeye Yönetim Gelenekleri ve Türkler I*, Umay Yayınları, İzmir.
- Belgenet, (2013), "1995 Yılı Genel Seçim Sonuçları", http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=12, (24.01.2013).
- Bila, F. (1997), "163. Maddeye Dönüş", *Milliyet Gazetesi*, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ks55QRh7azor5qyUPOGSYQ_x3D_x3D_\(26.01.2013\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ks55QRh7azor5qyUPOGSYQ_x3D_x3D_(26.01.2013)).
- Bölükbaşı, M. (2012), "Milli Görüş'ten Muhafazakar Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 2, s. 166-187.
- Cem, İ. (1989), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Cook, S. (2008), *Yönetmeden Hükmeden Ordular Türkiye, Mısır, Cezayir*, çev: Bahar Şahin, Hayykitap, İstanbul.
- Çevik, A. (2010), *Politik Psikoloji*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Değer, E. (1996), "Ordu'nun 4 Rahatsızlığı", *Milliyet Gazetesi*, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vsMY1tjH8jy8bvkaIxrKfg_x3D_x3D_\(26.01.2013\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/vsMY1tjH8jy8bvkaIxrKfg_x3D_x3D_(26.01.2013)).
- Doğan, M. (2012), "Devlet Kapıları Yüzümüze Kapatıldı", M. Abdullah Kaplan (Ed), *Adaleti Savunanlar Bülteni*, Sayı: 21.
- Doğan, Y. (1994), *Türkiye Sağa Kaydı*, *Milliyet Gazetesi*, [http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_VZ1DT9bcKNlsM9PG5u7Gg_x3D_x3D_\(24.01.2013\)](http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_VZ1DT9bcKNlsM9PG5u7Gg_x3D_x3D_(24.01.2013)).
- E- Muhtıra, (2007), "Basın Açıklaması", http://www.tsk.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2007/BA_08.html, (04.02.2013).
- Erdoğan, M. (2005), "Türkiye'de Asker ve Siyaset", A. Küçük, S. Bakan, A. Karadağ (Ed), *Türkiye'de Siyasal Hayat II*, s. 739-751.

- Gazetevatan, (2002), "Bu Bir Dünya Rekoru",
<http://haber.gazetevatan.com/0/1126/1/Haber>, (01.02.2013).
- Gökçe, A. F. (2012), "Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye İçin Askeri Ombudsmanlık Önerisi" *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 17, S: 2,s, 203-227.
- Habertürk, (2007), "Erdoğan: Tam Bir Devlet Adamı Gibiydi",
<http://www.haberturk.com/gundem/haber/20097-erdogan-tam-bir-devlet-adami-gibiydi>, (04.02.2013).
- Huntington, S. P. (2004), *Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- Hürriyet, (2001a), "Hükümet Sezer'den Özür İstedi",
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/19/295587.asp>, (01.02.2013).
- Hürriyet, (2001b), "Ecevit: Ekonomide Zaten Sorun Vardı",
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2001/02/22/296465.asp>, (01.02.2013).
- Karpat, K. H. (2010), *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KKK, (2013), *Türk Kara Kuvvetleri Tarihçesi*, <http://www.kkk.tsk.tr/>, (25.01.2013).
- Koçak, C. (1992), "SiyasalTarih 1923-1950", Sina Akşin (Ed), *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Lombardi, B. (1997), "Turkey: The Return of the Reluctant Generals?", *Political Science Quarterly*, 112: 191-215.
- Milliyet, (1987a), "Özal, Öztoran'u İstemiyor",
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=necip%20torumtay&isAdv=false>, (21.01.2013).
- Milliyet, (1987b), "25 Milyonluk Jüri Görevde",
<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1987/09/06>, (21.01.2013).
- Milliyet, (1997), "Rejime MGK Güvencesi" http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ks5SQRh7azor5qyUPOGSYQ_x3D_x3D_, (28.01.2013).
- Özbudun, E. ve Hale, W. (2010), *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm. AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- Özdemir, H. (1992), "Siyasal Tarih 1960-1980", Sina Akşin (Ed), *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Pala, İ. (2012), *İki Darbe Arasında*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Radikal, (2006), "Van Savcısı Sarıkaya'nın İhraç Kararı Kesinleşti",
<http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aTy-pe=RadikalDetayV3&ArticleID=796885&CategoryID=97>, (04.02.2013).

- Radikal, (2007), "Büyükanıt Cumhurbaşkanı Adayını Tarif Etti",
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218257>, (04.02.2013).
- Sabah, (2003), "Hükümetten Laiklik Sözü",
<http://arsiv.sabah.com.tr/arsiv/2003/05/01/s17.html>, (03.02.2013).
- Şaylan, G.(1994), "27 Mart Seçimleri ve Refah Partisi Olayı", *Milliyet Gazetesi*,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_VZ1DT9bcKNlsM9PG5u7Gg_x3D_x3D_, (24.01.2013).
- Tanör, B. (2005), *Siyasal Tarih 1980-1995*, Sina Akşin (Ed), Yakınçağ Türkiye Tarihi 1980-2003.
- TBMM, (2013), "Erbakan Hükümeti Bakanlar Kurulu"
<http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB54.htm>, (24.01.2013).
- TDK (2013), "Güncel Türkçe Sözlük",
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.50f800fb00b331.24259172, (17.01.2013).
- Toker, M. (1966), *İsmet Paşayla On Yıl 1954-1957*, Akis Yayınları, Ankara.
- Tuncer, H. (2012), "Özkök: Genç Subaylar Tedirgindi"
<http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=356288>, (03.02.2013).
- Tunçay, M. (1992), "SiyasalTarih 1950-1960", Sina Akşin (Ed), *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Ulugay, O. (1994) , "Seçim Sonucunun Yarattığı Tehlike" *Milliyet Gazetesi*,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/_x2F_VZ1DT9bcKNlsM9PG5u7Gg_x3D_x3D_, (24.01.2013).
- YAŞ, (1972), 1612 sayılı Yüksek Askeri Şuranın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/494.html>, (27.01.2013).
- Yerasimos, S. (1989), *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Dünya Savaşından 1971'e*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Yücel, M.S. (2005), *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, Alfa Yayınları, İstanbul.